HÝAæ Lÿæ¯ÿ¿ ÓæÜÿ†ÿ¿Lÿ Àÿæ fLÿ¯ÿ `ÿ¢ÿ{ÉQÀÿ µÿqZÿ ’ÿæœÿ

ସତ୍ୟନାରାୟଣ ପାଣି

ଚିତ୍ରୋତ୍ପଳା ଗଙ୍ଗା ଭାବରେ ପରିଚିତ ଚିରପ୍ରସୂ ମହାନଦୀ ତଟରେ ଅବସ୍ଥିତ ଐତିହାସିକ କୀର୍ତ୍ତି ବିମଣ୍ଡିତ ବୌଦ୍ଧ ରାଜ୍ୟ ପଞ୍ଚଧର୍ମର (ଶୈବ, ଶାକ୍ତ, ବୌଦ୍ଧ, ବୈଷ୍ଣବ ଓ ମହିମା) ପବିତ୍ର ମିଳନସ୍ଥଳୀ ଭାବରେ ପରିଚିତ । ୨୦୦୦ ବର୍ଷରୁ ତଦୁର୍ଦ୍ଧ୍ୱର ଇତିହାସ ନିଜ ବକ୍ଷରେ ସାଉଁଟିଥିବା ଏହି ପ୍ରାଚୀନ ଭୂଖଣ୍ଡକୁ ବିଭିନ୍ନ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ, ନନ୍ଦ, ଭଞ୍ଜ, ସୋମବଂଶ, ଗଙ୍ଗ, କଳଚୂରୀ, ପରବର୍ତ୍ତୀ ଭଞ୍ଜ ଶାସକଗଣ ଶାସନ କରୁଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳିଥାଏ । ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଅର୍ଥାତ୍ ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀଠାରୁ ଗଡ଼ଜାତ ମିଶ୍ରଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ବୌଦ୍ଧ ରାଜ୍ୟକୁ ୪୫ ଜଣ କାଶ୍ୟପଗୋତ୍ରୀ ଭଞ୍ଜରାଜା କ୍ରମାନ୍ୱୟରେ ଶାସନ କରୁଥିବାର ବୌଦ୍ଧ ରାଜବଂଶାବଳୀରୁ ଜଣାପଡ଼ିଥାଏ । ଏହି ଭଞ୍ଜ ରାଜାଗଣ ସୁଶାସକ ଭାବରେ ରାଜ୍ୟ ଶାସନ ସହ ସାହିତ୍ୟ (ପଦ୍ୟ)ରେ ମନୋନିବେଶ କରି ଅନେକ ଛାନ୍ଦ, ଚଉତିଶା, ଜଣାଣ ଆଦି କାବ୍ୟ ଆକାରରେ ରଚନା କରିଥିଲେ । ବୌଦ୍ଧ ରାଜ୍ୟର ଦରବାରୀ ସାହିତ୍ୟ ଓ ଲୋକ ସାହିତ୍ୟ ସେ ସମୟରେ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସ୍ଥାନର ଅଧିକାରୀ ଥିଲା । ବିଶେଷତଃ ଦରବାରୀ ସାହିତ୍ୟରେ ଭଞ୍ଜରାଜାଙ୍କ ବିଚରିତ କାବ୍ୟ କବିତା ସାଧାରଣରେ ଗ୍ରହଣୀୟ ହୋଇପାରିଥିଲା । ଏହି ରାଜାଗଣଙ୍କ କୃତୀ ମଧ୍ୟରେ ଯୁଗ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଦଶପୋଇ, ବାରପୋଇ, ନାରାୟଣ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ରୁକ୍ମିଣୀ ପରିଣୟ, ନୀଳାମ୍ବର ଭଞ୍ଜଙ୍କ କୃଷ୍ଣଲୀଳାମୃତ, ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ପ୍ରେମ ମଞ୍ଜରୀ, ସଂଗୀତ ଶତକ, ଦମୟନ୍ତୀଶ ବିଳାସ, ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ଫୁଲମନାସ, ବୃନ୍ଦାବିହାର, ପତିବ୍ରତା ଚରିତ, ବନ୍ଧୁଭୂଷଣ ସଂଗୀତ ଅର୍ନ୍ତଃଲିପି ଆଦି କାବ୍ୟ କବିତା ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଭାବଧାରା ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ନିଜସ୍ୱ ଶୈଳୀରେ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଧାରାରେ ଆଲୋଚ୍ୟ ରାଜକବି ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଭଞ୍ଜ ଯେଉଁ କୃତୀଗୁଡ଼ିକୁ ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି ତାହା ପ୍ରକୃତରେ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ଏକ ମାଇଲ ଖୁଣ୍ଟ ସଦୃଶ୍ୟ । ଅଦ୍ୟାବଧି କବିଙ୍କ ସମସ୍ତ କୃତୀଗୁଡ଼ିକ ଉପଲବ୍ଧ ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ଅନେକ କାବ୍ୟ, କବିତା, ଚଉତିଶା ଆଦି ରଚନା କରିଥିବାର ପ୍ରମାଣ ୧୮୭୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ରଚିତ ବୌଦ ରାଜବଂଶାବଳୀ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସ୍ଥାନରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ପାଣ୍ଡୁଲିପିରୁ ମିଳିଥାଏ । କବିଙ୍କ ସୃଷ୍ଟିଗୁଡ଼ିକୁ ଲୋକଲୋଚନକୁ ଆଣିବା ନିମନ୍ତେ ସର୍ବ ପ୍ରଥମେ କବିଙ୍କ ପୌତ୍ର ତଥା ବୌଦ୍ଧର ୪୪ତମ ଦକ୍ଷ ଶାସକ ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ର ଦେବ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ର ଦେବ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଦଶକରେ ରାଜବାଟୀ ସନ୍ନିକଟରେ ଜଗଦୀଶ ପ୍ରେସ ନାମକ ଛାପାକଳ ବସାଇବା ସହ ନିଜ ପୂର୍ବଜଙ୍କ କୃତୀ (ତାଳପତ୍ର ପୋଥିରେ ଲିଖିତ)କୁ ପୁସ୍ତକ ଆକାରରେ ଛପାଇଥିଲେ । ୧୯୦୦ ମସିହାରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଦେବଙ୍କ ''ପ୍ରେମମଞ୍ଜରୀ'' ଓ ପରେ ''ସଂଗୀତ ଶତକ''କୁ ଏହି ପ୍ରେସରୁ ପୁସ୍ତକ ଆକାରରେ ମୁଦ୍ରଣ କରାଯାଇଥିଲା । ଏହାର ପ୍ରାୟ ଶହେ ବର୍ଷ ପରେ ଅର୍ଥାତ ୧୯୯୯ ମସିହାରେ କବିଙ୍କ ''ଦମୟନ୍ତୀଶ ବିଳାସ'' କାବ୍ୟ କେଦାରନାଥ ଗବେଷଣା ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ ଦ୍ୱାରା ଆତ୍ମ ପ୍ରକାଶ ଲାଭ କଲା । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଭଞ୍ଜ ବିରଚିତ ''ମନମୋହିନୀ'', ''ମୋ ପରାସୁରତେ'', ''ପର କହିଲେ କିହେବ'' ପ୍ରଭୃତି କାବ୍ୟ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ଆକାରରେ ଥିବାର ଗବେଷକ ଡ଼ଃ ପବିତ୍ର ମୋହନ ନାଏକ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ବୌଦ ରାଜବଂଶାବଳୀରେ ମଧ୍ୟ ରାଜକବି ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଭଞ୍ଜ ଅନେକ କାବ୍ୟ କବିତା ରଚନା କରିଥିବାର ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି ।

ନଳ ରାଜା ଚରିତ ଯହିଁରେ ବଖାଣିଲେ ।
ବିଳାସୋତ୍ତର ଦମୟନ୍ତୀଶ ନାମ ଦେଲେ ॥

ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଚରିତ ନିବନ୍ଧ କଲେ ଯାହା ।
ରାଘବ ଲୀଳାମୃତ ନାମକୁ ଦେଲେ ତାହା ॥

ପଦ୍ମପୁରାଣ ଭକ୍ତ ମାଧବରାଜା ଗୀତ ।
ସୁଲୋଚନା ବିବାହ ନାମ ତା କଲେ ଖ୍ୟାତ ॥

ପ୍ରେମମଞ୍ଜରୀ ନାମେ ଏକଇ ଗୀତ କଲେ ।
ଚଉତ୍ରିଂଶ ବର୍ଣ୍ଣରେ ନିୟମ ବସାଇଲେ ॥

ଯାହାର ନାମ ଦେଲେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କଳାନିଧି ।
କବିତ୍ୱ ମର୍ଯ୍ୟାଦାକୁ ସଫଳ କରି ସିଦ୍ଧି ॥
(ବୌଦ ରାଜବଂଶାବଳୀ, ଅଧାୟ-୨୩)

ବୌଦ୍ଧ ମହାରାଜା ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ଦେବ ଓ ମହାରାଣୀ ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ଦେବୀଙ୍କ ସୁପୁତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଦେବଙ୍କ ଉପରେ ରୀତିଯୁଗୀୟ (୧୬୫୦-୧୮୮୦) କାବ୍ୟ କବିତାର ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ିଥିବା ସ୍ପଷ୍ଟ ଅନୁମେୟ । କବି ପ୍ରେମ ମଞ୍ଜରୀ କାବ୍ୟରେ ସମସ୍ତ ୩୪ଗୋଟି ଛାନ୍ଦରେ କ ଠାରୁ କ୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ ଅକ୍ଷର କ୍ରମାନ୍ୱୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ସହ ତୃତୀୟ ଓ ଷଡବିଂଶ ଛାନ୍ଦରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ରାଗ ତଥା ଅଳଙ୍କାରର ଚମତ୍କାରିତା ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ତୃତୀୟ ଛାନ୍ଦରେ ପଞ୍ଚତିରିଶ ଗୋଟି ରାଗ ସନ୍ନିବେଶିତ କରିଥିବାବେଳେ ଷଡ଼ବିଂଶ ଛାନ୍ଦରେ ଚଉତିରିଶ ଗୋଟି ଅଳଙ୍କାର ପ୍ରୟୋଗ କରିଛନ୍ତି ।

'କ' ରୁ କମଳ ଧାରଣ ତମ ଅନ୍ତକ ଶ୍ରୀଧର ।
କମନୀୟ ଚକ୍ର ବରେ ସର ॥

'କ୍ଷ' ରୁ କ୍ଷିତି ବଉଦ ଦେଶେଶ୍ୱର ।
କ୍ଷମି ଭଞ୍ଜି ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ॥

ସେହିପରି ଦମୟନ୍ତୀଶ ବିଳାସ କାବ୍ୟଟିରେ କବି ଅଷ୍ଟତ୍ରିଂଶ (୩୮) ଗୋଟି ଛାନ୍ଦକୁ ନେଇ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ବିଶେଷତଃ ଦ୍ୱାବିଂଶ (୨୨) ଛାନ୍ଦ, ଏକୋନୋତ୍ରିଂଶ (୨୯) ଛାନ୍ଦ ଓ ପଞ୍ଚତ୍ରିଂଶ (୩୫) ଛାନ୍ଦ ରୀତିଯୁଗୀୟ କାବ୍ୟର ଅନୁକରଣରେ ରଚନା ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ପଞ୍ଚତ୍ରିଂଶ ଛାନ୍ଦରେ କବିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ''ଦମୟନ୍ତୀଶ ବିଳାସ'' କାବ୍ୟର ନାମ ଅନୁକରଣରେ ଯେପରି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ତାହା ବାସ୍ତବିକ କବିଙ୍କ ବିଜ୍ଞତାର ପରିଚୟ ଦେଇଥାଏ । କବିଙ୍କ 'ସଙ୍ଗୀତ ଶତକ' କାବ୍ୟ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଚିନ୍ତାଧାରାର ପରିସ୍ଫୁଟନ ଭଳି ମନେହୋଇଥାଏ ।

ଚିବୁକେ ଠେସି ଦେଉଥିଲା ସ୍ତନ ।
ନୀଳ କାଞ୍ଚୁଲୀ ତା କେଡେ ଯତନ ॥

ଏଥିରେ କବି ଶୃଙ୍ଗାର ରସର ଭିନ୍ନ ଦିଗକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିଲା ବେଳେ 'ମନମୋହିନୀ' କାବ୍ୟରେ କିପରି ମାନିନୀ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ମନମୋହିନୀ ରାଧାଙ୍କ ମାନଭଞ୍ଜନ କରିଛନ୍ତି ତାରସୁନ୍ଦର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ।

''ଏ ରୀତିରେ ତୋର ।
ଧରି ଧନୁଶର ।
ମରମେ ମାରୁଛି ସ୍ମର ଶରରେ ।

ମହୀକି ତ ଚାହୁଁ ।
ମୋତେ ନ ଅନାଉ ।
ମଧୁର ବଚନ ଶୁଣାଉରେ ॥''

ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ପର କହିଲେ କି ହେବ' କାବ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାଧା ଦୂତୀକୁ କୁହନ୍ତି :

''ପର କହିଲେ କିହେବ ସଂଗାତ ।
ପରାଣ ଯାହାକୁ ବିକି ଦେଇଥାଇ ସେ କାହୁଁ ତା ମନୁ ଯିବ ?''

ଏହିପରି ଅନେକ ଉପମା, ଅଳଙ୍କାର ଆଦିର ପ୍ରୟୋଗରେ ଅଜସ୍ର କାବ୍ୟ, କବିତା, ଚଉତିଶା ଆଦି ରଚନା କରିଯାଇଛନ୍ତି, ଏହି ପ୍ରଥିତ-ଯଶା ନୃପତି ତଥା ରାଜକବି ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଦେବ । ଓଡ଼ିଶାର ଭାଷା, ସାହିତ୍ୟ ସୁରକ୍ଷା ଦିଗରେ ଏହି ମହାନ କବିଙ୍କ ଅବଦାନକୁ ଭୁଲି ହେବ ନାହିଁ । ଏଣୁ ୧୯୦୦ ମସିହାରେ ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ପ୍ରେମମଞ୍ଜରୀ କାବ୍ୟ ପ୍ରଥମ ପୃଷ୍ଠାର ଭୂମିକାରେ କବିଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଯାହା ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି ତାହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଗ୍ରହଣୀୟ ଅଟେ ।

''ସେ କାଳର ବିଳାସମୟ ଓ ସାହିତ୍ୟ ବିମୁଖ ଯୁଗରେ, ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ପ୍ରିୟ ପୁତ୍ର, ଉତ୍କଳୀୟ ରାଜନ୍ୟବର୍ଗଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଯେ କେତେକ ଜଣ, ବାଗ୍‌ଦେବୀଙ୍କ ସେବାରେ ମନ ବଳାଇ, ସ୍ୱୀୟ ଶକ୍ତି ଅନୁସାରେ, ମାତୃଭାଷାକୁ ପୁଷ୍ଟ ଓ ଅଳଙ୍କୃତ କରିଯାଇଅଛନ୍ତି । ସେମାନେ ସମସ୍ତ ଓଡ଼ିଆଙ୍କ ଧନ୍ୟବାଦାର୍ହ ।''

ସହାୟକ ଗ୍ରନ୍ଥସୂଚୀ

୧. ପ୍ରେମମଞ୍ଜରୀ - ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଦେବ (ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ର ଦେବ)

୨. ଦମୟନ୍ତୀଶ ବିଳାସ - କେଦାରନାଥ ଗବେଷଣା ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ, ଭୁବନେଶ୍ୱର

୩. ଗନ୍ଧରାଡ଼ି - ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରଦେବ କ୍ଲବ

୪. ବୌଦ ରାଜ ବଂଶାବଳୀ -କେଦାରନାଥ ଗବେଷଣା ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ, ଭୁବନେଶ୍ୱର

ସଭାପତି
ଲୋକ ସଂସ୍କୃତି ଗବେଷଣା ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ, ବୌଦ୍ଧ